

Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина

Анотація

У посібнику на основі сучасного законодавства викладено основи кримінального процесу ФРН у контексті євроінтеграційних процесів та зближення правових систем України та інших держав Європи, а також подано текст сучасного кримінального процесуального кодексу Німеччини станом на 8 липня 2016 р. з останніми змінами та доповненнями.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями порівняльного правознавства.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2017

УДК 343.1(430)

ББК 67.311я73

О-75

*Рекомендовано вченою радою Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 31 жовтня 2016 р.)*

Рецензенти:

О. М. Костенко – завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік (дійсний член) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;

В. О. Попелюшко – професор кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», доктор юридичних наук, професор

Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччини О-75 на : навч. посіб. / [В. А. Савченко, Я. І. Соловій, В. І. Фелик, В. Д. Юрчишин]. – Х. : Право, 2017. – 372 с.

ISBN 978-966-937-098-3

У посібнику на основі сучасного законодавства викладено основи кримінального процесу ФРН у контексті євроінтеграційних процесів та зближення правових систем України та інших держав Європи, а також подано текст сучасного Кримінального процесуального кодексу Німеччини станом на 8 липня 2016 р. з останніми змінами та доповненнями.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями порівняльного правознавства.

УДК 343.1(430)

ББК 67.311я73

ISBN 978-966-937-098-3

© Савченко В. А., Соловій Я. І., Фелик В. І., Юрчишин В. Д., 2017

© Оформлення. Видавництво «Право», 2017

══════ ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі становлення України чільне місце в її діяльності посідає необхідність докорінного реформування судових та правоохоронних органів, приведення вітчизняного законодавства до визнаних світовою спільнотою вимог та стандартів. Загалом правильність курсу щодо набуття Україною членства у сім'ї держав – членів Євросоюзу зараз не викликає сумнівів. І для цього урядом та парламентом держави зроблено чимало кроків. 20 січня 2006 р. Указом Президента України № 39 був затверджений «План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи», а 12 січня 2011 р. затверджений чинний план заходів на сьогодні, який реалізується поетапно.

Важливим кроком у напрямі приведення нашої правоохоронної системи у відповідність до європейських стандартів стало прийняття 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України, 14 жовтня 2014 р. Закону України «Про прокуратуру», згодом Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших важливих законодавчих актів. 2 червня 2016 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», що набрав чинності 30 вересня 2016 р.

Парламентська асамблея Ради Європи дійшла висновку, що Україна досягла значного прогресу в законодавчій сфері, однак ще не виконала всі обов'язки та зобов'язання, які вона взяла на себе при вступі в Раду Європи, і що верховенство права в багатьох сферах ще не повністю досягнуте.

У контексті гармонізації українського законодавства із європейським правом варто звернути увагу на кримінальне процесуальне право Федеративної Республіки Німеччини. Цікавим воно є не лише для українського правника, а й загалом для всієї Європи. Воно є стабільним та водночас динамічним. Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки

Німеччина (далі – КПК ФРН) прийнятий ще 1877 р., однак постійно вдосконалюється та доповнюється нормами, яких вимагає сьогодення, як і сама ФРН зі стабільною економікою та високим рівнем проживання.

Взаємодія правових систем у рамках загальноєвропейського права як самостійної правової системи, включення європейських правових норм у національне право ФРН і навпаки відбуваються досить злагоджено та ефективно. Слід зауважити, що ФРН вправі передавати окремі повноваження у сфері законодавства Євросоюзу, ініціатором багатьох прогресивних новел у кримінальному провадженні країн – членів Євросоюзу була саме Німеччина.

При конструюванні багатьох норм та інститутів чинного КПК України чимало таких новел було запозичено й українським законодавцем.

До вашої уваги пропонуються основи кримінального процесу ФРН, а також сучасний КПК цієї держави станом на 8 липня 2016 р. з останніми змінами та доповненнями, що, на нашу думку, дає змогу оцінити його логіку та сутність так, як це робиться і німецькими правниками.

Сподіваємось, що видання стане у пригоді широкому колу правників, студентам і практичним працівникам правоохоронних органів та всім, хто цікавиться проблемами порівняльного правознавства.

§ 1. Кримінальне процесуальне право України та ФРН у правовій системі Європи: погляд на реалії з огляду на міжнародні стандарти прав людини

Проблема прав людини сьогодні набула надзвичайної гостроти. І якщо раніше відносини у сфері реалізації, охорони й захисту прав людини регулювалися переважно внутрішньодержавним правом, то зараз вони стали повноцінним об'єктом «опіки» європейського та міжнародного права. Це неминуче пов'язано з інтенсифікацією та взаємодією між відповідними нормами міжнародного, європейського та національного права. Тому кожна держава повинна створити ефективні юридичні механізми опосередкування таких контактів, а відповідно, й реалізації взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань щодо прав людини.

Європейське співтовариство приділяє значну увагу формуванню, розвитку, удосконаленню та забезпеченню прав і свобод людини і громадянина. Відповідні демократичні та політико-правові явища, які відбуваються у країнах – членах ЄС, постійно та стабільно сприяють прийняттю низки міжнародних документів щодо закріплення, правового регулювання та розробки відповідного забезпечення прав людини. Як наслідок, існування та функціонування таких видів суспільних процесів справляє безпосередній вплив на формування усталених європейських правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина як на галузеве законодавство ЄС загалом, так і на національне галузеве законодавство зокрема. При

цьому правові стандарти в умовах дії прогресивних європейських нормативних актів забезпечують високий рівень захисту та охорони цілої низки громадянських, політичних, соціальних та економічних прав людини та основоположних свобод уже на національному рівні. Не є винятком у цьому контексті і законодавство у сфері кримінальної юстиції, яке виступає однією із трьох опор функціонування Європейського Союзу.

В умовах функціонування та ефективної реалізації норм кримінального судочинства в Україні надзвичайно актуальними є питання приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основних свобод зобов'язала нашу країну створити надійні ефективні механізми їх забезпечення. Першим важливим завданням у цьому контексті є забезпечення уніфікованого застосування юридичної термінології.

Між тим, зважаючи на інтеграцію України до європейської спільноти, де існують давні правові традиції дотримання прав людини, питання щодо європейських правових стандартів у кримінальному процесі, у якому права і свободи людини і громадянина піддаються найбільшим обмеженням, виступає вкрай актуальним. Адже у 2013 р. Україна стала четвертою країною серед країн Ради Європи за кількістю рішень Європейського суду з прав людини. На сьогоднішній день Україна посідає 6-те місце за кількістю звернень громадян до Європейського суду з прав людини. При цьому з п'ятірки країн за кількістю звернень громадян до Суду ми не виходимо із моменту прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV.

У даному випадку мова йде про дослідження поняття, правової природи, системи та функціонального призначення європейських стандартів забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тим більше що об'єктом наукового пошуку ця правова категорія виступала в основному в працях науковців

у галузі теорії держави і права, конституційного, міжнародного права та права Європейського Союзу.

Усе ширше у спеціальній літературі звучать термінологічні вирази «міжнародні стандарти», «міжнародний правопорядок». У Юридичній енциклопедії дається загальне визначення міжнародних стандартів, відповідно до якого ними є міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міжнародного співробітництва¹.

Німецький правник Крістіан Томушат (Cristian Tomuschat) вжив термін «європеїзація права», назвавши так свою наукову публікацію та відзначивши в ній, що взаємне зближення правопорядків у Європі – факт, який уже не потребує емпіричних обґрунтувань. Так само як технологічний розвиток вийшов за межі національних держав, сталося це і з правовими інститутами та принципами.

Щодо універсалізації кримінального судочинства різних держав відомий дослідник кримінально-процесуального права ФРН К. Ф. Гуценко зазначив, що не можна не бачити стійкої тенденції до зближення змісту і форми його інститутів та їх гармонізації. Відбувається це перш за все під активною дією факторів, які помітно впливали та впливають зовні на внутрішнє життя держав, у тому числі й на розвиток їх права, усіх його галузей, включаючи галузь, яка називається кримінально-процесуальним правом².

К. Ф. Гуценко звертає увагу на те, що, як і на рівні співробітництва, що проходить під егідою ООН, у західноєвропейському регіоні зближення та гармонізація кримінально-процесуальних систем усе більшою мірою досягаються завдяки продуктивній взаємодії юристів (учених та практиків) різних країн, їх постійному особистому спілкуванню та науковим контактам, обміну правовою інформацією, яка викликає інтерес для вироблення рекомендацій щодо вдосконалення

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К., 2003. – Т. 5. – С. 615.

² Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Голловко, Б. А. Филимонов. – [Изд. 2-е, доп. и испр.]. – М. : Зерцало-М, 2002. – С. 34.

правотворчої та правозастосовної практики. При цьому, звісно, диктати чи нав'язування один одному якихось конкретних рішень виключаються. Відбувається нормальний процес вироблення взаємоприйнятних орієнтирів, у рамках яких кожній із країн належить з урахуванням внутрішніх умов та правових традицій удосконалювати своє кримінальне судочинство.

А. В. Савченко одним з ключових моментів інтеграції України до європейського та світового співтовариства називає створення надійної системи національної безпеки разом з НАТО, забезпечення комплексної протидії організованій злочинності та тероризму, а також приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм і найкращих іноземних стандартів. Чільне місце при цьому, на його думку, належить питанням адаптації законодавства України не тільки до законодавства Європейського Союзу, а й до законодавства інших розвинених держав світу, зокрема США¹.

Спостерігається прагнення держав європейської та світової співдружності до єдиного підходу щодо основних прав та свобод людини і громадянина, про це свідчать ратифіковані багатьма державами численні міжнародні акти, створення міжнародних правових інститутів із захисту таких прав. Серед таких інститутів – Європейська комісія з прав людини, Європейський суд з прав людини, Комісар з прав людини Ради Європи та ін.

Європейська нормативно-інституціональна правозахисна система, що виникла внаслідок цього, була своєрідним соціальним винаходом. Ефективність її функціонування є предметом постійної уваги Ради Європи, про що свідчить, зокрема, реформування у 1998 р. Європейського суду з прав людини.

У ст. 9 Конституції Україна закріпила правило про те, що чинні міжнародні договори, 50 з близька двохсот яких ратифіковані або підписані Україною, є частиною національного законодавства, у разі невідповідності норм національного законодавства міжнародним

¹ Савченко А. В. Основні напрями адаптації кримінального законодавства України до європейських і світових стандартів / А. В. Савченко // Наук. вісн. НАВСУ. – К., 2004. – № 1. – С. 40.

нормам перевага віддається останнім. Це дає змогу правоохоронним і судовим органам безпосередньо застосовувати норми, установлені міжнародними договорами в установленому порядку. Ратифікація міжнародних договорів мала позитивний вплив на становлення системи органів досудового слідства нашої держави.

Теоретичні аспекти визначення місця Конвенції та рішень Європейського суду у внутрішньому законодавстві України ґрунтуються, крім положень статей 8 та 9 Конституції України, на законах України «Про міжнародні договори України» і «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Загальновизнані принципи і норми міжнародного права впливають на національні правові системи, по-перше, прийняттям рекомендаційних правил для діяльності держав-учасниць, гарантією беззаперечного виконання яких є добровільне самозобов'язання кожної з них. По-друге, у міжнародних пактах, договорах тощо визначаються зобов'язання держав прийняти або змінити чинні правові акти. По-третє, міжнародні норми виступають як нормативний орієнтир, еталон, стандарт для оновлення національних актів і в процесі їх застосування.

Міжнародні стандарти прав людини на універсальному рівні, безперечно, пов'язані з діяльністю ООН. Формування нових та конкретизація існуючих стандартів у рамках цієї організації здійснюються шляхом:

- а) прийняття багатосторонніх договорів;
- б) прийняття актів органами ООН, зокрема резолюцій Генеральною Асамблеєю (ГА ООН), Економічною і соціальною радою (ЕКОСОП ООН), загальних зауважень, загальних рекомендацій Комітетом з прав людини та Комітетом з економічних, соціальних та культурних прав;
- в) здійснення процедур, які передбачають реалізацію заходів, спрямованих на досягнення певного прогресу у сфері прав людини;
- г) винесення рішень та консультативних висновків Міжнародним Судом ООН з метою з'ясування змісту принципів та норм у міжнародному праві прав людини.

У 1949 р. була заснована Рада Європи – міжнародна регіональна організація європейських держав, які проголосили своєю метою зближення всіх народів Європи. Взявши до уваги Загальну декларацію прав людини з метою досягнення більшого єднання між членами Ради Європи, одним із засобів досягнення якої є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод, уряди держав – членів Ради Європи в 1950 р. підписали Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, яка була ратифікована Україною в 1997 р.

31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» і таким чином наша держава взяла на себе зобов'язання привести своє національне законодавство у відповідність до загальноєвропейських норм міжнародного права, тобто правил поведінки, що визнаються міжнародною спільнотою юридично обов'язковими і, зокрема, передбаченими Конвенцією про захист прав людини і основних свобод.

Науковцями висловлюється думка про те, що з моменту ратифікації Конвенції в Україні створена нова правова ситуація щодо захисту прав людини, оскільки перед правниками постає вимога, з одного боку, не відступати від її положень, а з іншого – спиратись у своїх рішеннях на практику Суду з розгляду справ щодо порушення цих прав, тим самим визнавши рішення Європейського суду з прав людини частиною міжнародного права. Це стосується в першу чергу кримінального судочинства, де найчастіше обмежуються права та свободи громадян і де у зв'язку з цим необхідні кримінально-процесуальні гарантії їх захисту.

Основною метою Конвенції є захист закріплених нею прав і свобод; засобом реалізації цієї мети є підтримка та сприяння розвитку ідеалів і системи цінностей демократичного суспільства; невід'ємними характеристиками демократичного суспільства є плюралізм, толерантність і поліваріантність світоглядів його членів. Конвенція гарантує права людини на життя, захист її від незаконного насильства, покарання, підневільного стану, примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, на захист у випадку обвинувачення, на справедливий судовий розгляд. Конвенція зазначає, що кожен має

право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції. Державі заборонено втручатися у здійснення цих прав інакше, ніж згідно із законом і за необхідності, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Державні органи наділені досить широким розсудом щодо застосування окремих положень Конвенції. Національний розсуд при застосуванні норм Конвенції можна визначити як передбачену нею лімітовану можливість органу чи посадової особи держави обирати один з декількох варіантів рішень при розгляді питань щодо розуміння змісту закріплених Конвенцією прав і основних свобод, їх обмежень або виконання покладених на державу обов'язків у сфері їх забезпечення та захисту.

Терміни «міжнародні стандарти» або ж «міжнародно-правові стандарти» зустрічаються практично в усіх важливих документах міжнародних організацій. У серпні 2008 р. понад 100 країн, які відзначали ювілей Конференції з прав людини, підтвердили свою відданість цілям та принципам, які містяться в Статуті ООН та Загальній декларації прав людини.

Генеральний секретар ООН відзначив, що за останні 15 років ООН здійснила значний прогрес у становленні стандартів, інститутів і програм. У заяві з приводу 60-річчя Загальної декларації Верховний комісар з прав людини закликала проявити суттєві зусилля щодо імплементації стандартів з прав людини в усьому світі.

Виступаючи в січні 2011 р. на засіданні Ради Безпеки «Постконфліктний світопорядок», Генеральний секретар ООН заявив, що слід уникати використання однакових моделей для всіх, у той же час необхідні загальні норми, для того щоб правові системи могли застосовувати закон однаково до всіх суб'єктів, включаючи різноманітні етнічні групи, меншини та жінок. Дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини буде сприяти довірі суспільства до правових інститутів.

Серед регіональних документів слід указати Рекомендації, вироблені на міжнародній конференції, присвяченій відкриттю програми

Європейського Союзу «Східне партнерство» в травні 2009 р. У них зазначено, що при оцінці ситуації в країнах, запрошених до співробітництва (Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна), як критерії повинні прийматися універсальні стандарти в галузі прав людини.

Німецький учений Отто Люхтергандт (Otto Luchterhandt) щодо проблеми гармонізації законодавства України з європейським зауважив, що поняття «гармонізація» має насамперед відображати безконфліктність відносин, іншими словами, узгоджене співіснування і чинність таких норм, як юридичні принципи, комплексні правові інститути, а також окремі юридичні правила і приписи, що походять із різних джерел права. На відміну від спорідненого поняття «гармонія», або «узгодженість», яке визначає існуючий стан безконфліктності чи несуперечливості, поняття «гармонізація» означає, що стан гармонії ще не настав, у будь-якому разі ще не з'ясований і тому має бути встановлений і що саме це відбуватиметься через «гармонізацію», тобто цілеспрямовану діяльність.

Завдання гармонізації він бачить у трьох вимірах: 1) у відносинах між правовими приписами нижчого й вищого рівнів; 2) у відносинах між нормами однакового рівня; 3) у відносинах між різними системами правопорядку, що є принципово самостійними та існують незалежно одна від одної, наприклад між правопорядком міжнародного або європейського права і національним правом України¹.

Про генезу європейських стандартів прав людини та основних прав можна говорити тільки із появою перших європейських інституцій. Необхідність формування та розвитку європейських правових стандартів обумовлена специфікою як співвідношення функцій держави та європейського співтовариства у сфері прав людини та основних свобод, так й особливостями європейського нормотворчого процесу. Генеза європейських стандартів безпосередньо пов'язана із необхідністю конкретнішого визначення змісту й обсягу задекларованих прав.

¹ Люхтергандт О. До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською Конвенцією про захист прав і основних свобод людини / О. Люхтергандт // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, жовт. 1998 р.). – К., 1998. – С. 57–58.

При дослідженні генези та еволюції європейських стандартів прав людини та основних свобод, на наш погляд, варто виходити із розуміння сутності такого поняття, як «європейський правовий простір». На думку М. М. Гнатовського, під європейським правовим простором слід розуміти правову систему в стані становлення, складовими якої є юридичні норми, принципи та стандарти, вироблені в рамках регіональних міжнародних організацій (ЄС, Рада Європи, ОБСЄ), а також механізм узгодження на їхній основі національних правових систем держав Європи, що охоплює не тільки правові норми, а й правову культуру, правову свідомість та уявлення про цінність права.

Водночас у правовій науці не існує однозначного, загально визначення європейських стандартів прав людини. Досить часто європейські стандарти прав людини ототожнюються із правовими нормами Конвенції про захист прав людини і основних свобод та рішеннями Європейського суду з прав людини. При цьому деякі дослідники пропонують виділяти окремо правові стандарти Європейського суду з прав людини, під якими розуміють загальні правила, підтверджені багатократним використанням, що сформувалися внаслідок тлумачення Судом норм Конвенції та Протоколів до неї. Н. Б. Болотіна до європейських правових стандартів відносить цілу низку міжнародних договорів і документів, які суттєво різняться між собою як за своєю суттю, так і рівнем їх нормативного закріплення. У такому випадку не можна погодитися із віднесенням до регіональних стандартів таких документів, як Декларація соціального прогресу (ООН, 1969 р.), Конвенції та Рекомендації Міжнародної організації праці, які належать до міжнародних стандартів універсального характеру.

Так, І. І. Путраймс під міжнародним стандартом прав людини розуміє систему проголошених та визнаних спочатку на міжнародному, а потім і на внутрішньоправовому рівні правових норм (матеріальних і процесуальних, технологічних/технічних) і нормативних вимог, що мають загальнообов'язковий характер, в яких узагальнюється накопичений міжнародно-правовою практикою досвід регламентації і регулювання суспільних відносин у сфері прав людини, їх реалізації

та захисту, спрямованих на забезпечення їх одноманітного розуміння і застосування. Австралійський науковець Д. Крауфорд визначає міжнародні стандарти, що застосовуються органами міжнародної юстиції, як «критичні» стандарти, тобто як стандарти, які діють як критерії при оцінці ситуацій, що регулюються національними правовими системами.

Американський учений Д. Форсітс узагалі вважає Загальну декларацію фундаментальним документом, що відображає нову етику в міжнародному праві, яка стала першим кроком по встановленню стандартів і формуванню міжнародного інтересу до прав людини. Він визначає процес формування міжнародних стандартів прав людини як процес трансформації природного права людини в норми міжнародного права, що мають великий вплив на національні правові системи і на міжнародну політику в цілому.

Д. Донеллі виділяє такі групи стандартів у галузі прав людини: обов'язкові для виконання стандарти; стандарти, які дозволяють державам винятки, наприклад при підписанні договорів із застереженнями, – різноманітні рекомендації, які не є обов'язковими; національні стандарти, які діють за відсутності підготовлених міжнародних стандартів.

При цьому науковцями іноді підміняються терміни «міжнародні» та «європейські» стандарти в юридичній науці загалом та кримінальному процесі зокрема. Так, В. Г. Буткевич вважає, що міжнародний стандарт виступає своєрідним кодексом прав людини в міжнародному праві.

На підтвердження аналогічної позиції науковці звертають увагу на ту обставину, що універсалізація правового статусу особи відповідно до міжнародних, європейських стандартів знаходить у Конституції України адекватний вираз у вигляді визнання можливості міжнародно-правового захисту прав людини. Адже правові стандарти в абстрактному сенсі виступають однаковими або ж рівними та не можуть бути різними в різних державах.

Можна погодитися із думкою П. М. Рабіновича, який європейські стандарти прав людини визначає як зафіксовані в юридичних актах

і документах європейських міжнародних організацій принципи й норми стосовно прав і свобод людини, призначені слугувати орієнтирами для відповідної внутрішньодержавної практики. Таке розуміння європейських стандартів цілком узгоджується із розумінням того, що до європейських слід відносити всі стандарти з прав людини та основних свобод, які були створені в межах кількох міжнародних європейських організацій. При цьому варто зазначити, що європейські стандарти – це поняття загальне, яке включає в себе три різні самостійні групи стандартів, існуючих у межах трьох основних європейських міжнародних організацій: ОБСЄ, Ради Європи та ЄС. До того ж термін «європейські стандарти» відображає швидше приналежність до певного ціннісного вибору у цивілізаційному процесі, який визначається спільною історичною долею європейських країн, подібністю політичних, економічних і культурних передумов формування сучасного правосуддя.

Разом із тим європейські стандарти прав людини та основних свобод у контексті запропонованої теми для більш детального вивчення можна розглядати не тільки на рівні самостійних груп стандартів, існуючих у межах трьох основних європейських міжнародних організацій: ОБСЄ, Ради Європи та ЄС, з метою забезпечення уніфікованого застосування їх норм усіма державами-учасницями, що суттєво впливає на формування єдиних європейських стандартів, але і на рівні правових систем окремих європейських держав, оскільки досвід останніх є цікавим з точки зору його впливу на еволюцію європейських стандартів та практики їх втілення в національному законодавстві, національній судовій практиці та правовій доктрині.

Отже, європейські стандарти з прав людини та основних свобод варто розглядати не як єдину сукупність, а саме як три різні групи з урахуванням особливостей їх формування, механізму реалізації та захисту. Дане положення цілком кореспондується із тим, що на сьогодні у сфері прав людини склалася ситуація, коли стандарти деяких регіональних систем не повною мірою відповідають стандартам універсальним, а стандарти інших – забезпечують більший обсяг прав завдяки саме іншому тлумаченню та існуванню іншої практики застосування норм «твердого права».

Таким чином, генеза та еволюція європейських стандартів забезпечення прав людини та основних свобод залежить від таких суспільно-політичних та правових факторів: виникнення та подальший розвиток філософсько-правових поглядів, доктрин, концепцій у сфері прав людини та основних свобод сприяли генезі та еволюції європейських правових стандартів загалом; постійний, упродовж всієї історії існування людства розвиток прав людини та основних свобод; залежно від типу держави права людини та її основні свободи існувати можуть навіть на правовому рівні, однак правові стандарти у правовому просторі таких типів держав, як рабовласницька, феодальна, існувати не можуть; створення універсальних міжнародних організацій на території Західної Європи – ОБСЄ, Рада Європи, Європейський суд з прав людини тощо; формулювання та закріплення прав людини та основних свобод у базових міжнародних нормативно-правових актах та їх імплементація у внутрішньодержавне законодавство країн європейської спільноти; еволюція європейських правових стандартів багато в чому залежить від рівня правової культури людини.

Разом з тим у юридичній науці все частіше обговорюється питання про регіоналізацію стандартів у сфері забезпечення прав та свобод людини з урахуванням своєрідних особливостей, традицій, суспільного устрою, правової культури, історичних традицій, політичних переконань та ідеології, що існують у національних правових системах у межах певного регіону. Одним із таких найбільших регіонів співпраці держав у сфері забезпечення прав і свобод людини у сфері кримінальної юстиції виступає європейський. Виходячи із цього, у загальному вигляді з «міжнародних стандартів» як окрему категорію можна виділити «європейські стандарти».

Таким чином, поняття міжнародних і європейських правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод людини співвідносяться як ціле і частина. Міжнародні правові стандарти в даній галузі є загальновизнаними для всіх держав вимогами до забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, у тому числі й до учасників кримінального провадження на рівні, необхідному і достатньому для

їх формування, системного функціонування та розвитку. Мається на увазі, що такі вимоги міжнародного співтовариства виражені, зокрема, в положеннях Загальної декларації прав людини, яка слугує основою для прийняття певних міжнародних актів як універсального, так і регіонального характеру.

У такому випадку, на думку Д. В. Сімоновича, критеріями співвідношення міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному процесі є такі: 1) міжнародні стандарти з прав людини приймаються Генеральною Асамблеєю ООН; європейські стандарти з прав людини приймаються РЄ; 2) міжнародні стандарти – результат пошуку якісно нових організаційних, політичних і правових засобів забезпечення основних прав і свобод людини світовою спільнотою; європейські стандарти, що закріплюють та розвивають міжнародні стандарти з прав людини.

У цілому погоджуючись із позицією Д. В. Сімоновича, варто звернути увагу на певні особливості співвідношення категорій «міжнародні правові стандарти» та «європейські правові стандарти» у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини. По-перше, у процесі забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина склалася ситуація, коли стандарти певних регіональних систем не у повному обсязі відповідають стандартам універсальним, а стандарти інших – забезпечують більший обсяг прав завдяки саме іншому тлумаченню та існуванню іншої практики застосування норм «твердого права». Регіональний характер таких стандартів обґрунтовується тією обставиною, що в нормах Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. відображається погляд на права і свободи людини, орієнтований виключно на західні культури, історичні традиції, політичні переконання та ідеологію, сформульовані основні правові принципи розвитку сучасної європейської цивілізації, розуміння прав і свобод.

По-друге, саме на Європейському континенті міжнародні стандарти отримали найбільш об'ємну реалізацію та розширене тлумачення. При цьому саме в межах Європейського Союзу були створені найбільш дієві механізми забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини.

По-третє, у межах європейської спільноти паралельно існують декілька правозабезпечувальних механізмів у межах різних інституцій. Такими інституціями виступають ОБСЄ, Рада Європи та Європейський суд з прав людини.

По-четверте, європейська практика, на основі якої впроваджуються правові стандарти, свідчить про наявність обов'язкових стандартів і стандартів, які мають рекомендаційний характер. Обов'язкові правові стандарти виражаються в правових нормах, які зобов'язують до належної поведінки. Саме ця особливість стандартів багато в чому визнає загальний напрям розвитку правової системи, оскільки за своєю правовою природою такі норми належать до норм-принципів, а отже, мають установчий характер. Поділ європейських правових стандартів на згадані різновиди обумовив функціонування «твердого» та «м'якого» права.

Таким чином, можна констатувати, що, незважаючи на дискусійність більшості пов'язаних із даною проблематикою теоретичних питань, міжнародні та європейські правові стандарти, що закріплені в міжнародно-правових нормах універсального та регіонального характеру, застосовувані в контексті їх тлумачення Європейським судом з прав людини, є частиною правової системи України та підлягають обов'язковій реалізації в нормотворчій і правозастосовній діяльності нашої країни.

Німецьке кримінальне процесуальне законодавство викликає до себе особливий інтерес. Цікавим воно є не лише для українського правника, а й загалом для всієї Європи. Воно є стабільним та водночас динамічним (КПК ФРН прийнятий ще 1877 р., однак постійно вдосконалюється та доповнюється нормами, яких вимагає сьогодення), як і сама ФРН зі стабільною економікою та високим рівнем проживання.

Німецькі правники, політики та громадські діячі не заперечують, що процес становлення ФРН як правової та демократичної держави був доволі складним, насамперед унаслідок руйнівного впливу на нього націонал-соціалізму. Проте, як зауважив відомий конституціоналіст Конрад Гессе (Konrad Hesse), саме це і відрізняє Німеччину від

великих західних демократій. Цим пояснюються особливості державно-правової ситуації у ФРН: при її виникненні бракувало добрих традицій, у яких основні права були б основою політичного життя, закарбованих у свідомості як представників влади, так і звичайних громадян. Це та гіркий досвід тоталітарного режиму, що зневажає людську свободу, після 1945 р. привели до прагнення якомога надійніше сформувати й укріпити новий порядок гуманності та свободи.

Російський учений Ю. П. Ур'яс говорить про те, що німцям це вдалося. Західнонімецький законодавець по закінченні Другої світової війни отримав можливість будувати правовий механізм країни в умовах меншої зв'язаності усталеними формами і традиціями, ніж інші розвинуті капіталістичні держави, які не пережили таких потрясінь у їх історії, зокрема в історії політичних структур та конституційних інститутів. З урахуванням історичних умов, традицій та вимог західнонімецького суспільства законодавець відповів на питання, які в останні роки широко обговорюються й у нашій державі: розподіл влад, правова держава, устрій федерації, місце політичних партій у державному механізмі, конституційний контроль, організація правосуддя, регулювання прав і свобод громадян¹.

Як відзначається в літературі, сучасне право у ФРН – це національне самостійне право, яке відображає і логіку світового розвитку, і потреби своєї країни.

Взаємодія правових систем відрізняється як за країнами та правовими сім'ями, з якими вона здійснюється, так і за механізмом реалізації. Безсумнівно, що найважливішим тут є її здійснення за адресатами, зокрема європеїзація права, активним учасником якої є ФРН.

За механізмом реалізації взаємодія правових систем з огляду на місце ФРН у світовому правопорядку здійснюється інтелектуально – шляхом рецепції іноземного права, трансляції власного правового продукту (теорій, юридичних конструкцій, правових формулювань

¹ Див.: Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты : пер. с нем. / редкол: В. А. Туманов (пред.) и др. ; сост. Т. М. Моршакова ; [под ред. и со вступ. ст. Ю. П. Ур'яса]. – М. : Прогресс, 1991. – С. 7–8.

та рішень, що втілились у текстах законів чи їх проектів), а також юридично – в імплементації європейського права в правову систему ФРН.

Взаємодія правових систем у рамках загальноєвропейського права як самостійної правової системи, включення європейських правових норм у національне право у ФРН прослідковуються чітко. Спираються вони на конституційно-правові підстави в законодавстві Німеччини. Згідно зі ст. 79 Основного закону, а також рішенням Федерального Конституційного суду ФРН від 1989 р., зберігаючи свої конституційні начала, Федерація вправі передавати Євросоюзу окремі повноваження у сфері законодавства.

Прослідкувати конкретні види взаємодії доволі складно, оскільки взаємовплив правової думки не завжди можна точно виявити в текстах законів, як неможливо часто ідентифікувати джерела тих чи інших правових ідей.

У кожній державі існують своя система правоохоронних органів, свій порядок розкриття та розслідування злочинів, свої шляхи забезпечення прав і свобод осіб, можливості їх обмеження.

Однак, як бачимо, за останні десятиріччя у Європі спостерігається тенденція до зближення правових систем. Базою такого зближення слугують загальнолюдські правові цінності – ідеї прав людини, соціальної справедливості, верховенства права, правової держави та інші, які набувають все більшого поширення в сучасному світі. У той же час у правових явищах не тільки зберігаються, а й поглиблюються неповторні, унікальні риси, притаманні національним правовим системам, які обумовлені, головним чином, історичними національними особливостями народів.

§ 2. Поняття та становлення сучасного кримінального процесу ФРН

Кримінальний процес Німеччини для більшої частини громадян, які беруть у ньому участь, являє собою інтенсивну конфронтацію із

[Перейти на сайт](#) →